

MIEJSCE ZAMIESZKANIA A POCZUCIE JAKOŚCI ŻYCIA OSÓB BEZROBOTNYCH

ELŻBIETA KASPRZAK

Instytut Psychologii

WSP Bydgoszcz

ROMUALD DERBIS

Instytut Pedagogiki i Psychologii

WSP Częstochowa

DOMICILE AND LIFE QUALITY OF UNEMPLOYED

Summary: The paper presents the results of the study on the perception of life quality in the groups of unemployed living in Bydgoszcz (a city with the unemployment rate equal 8.4%) and living in the country area round Nakło (with the unemployment rate equal 24.1%). The comparison covered the following indicators of life quality perception: satisfaction with life, sense of freedom and effectiveness, satisfaction with various spheres of life and the hierarchy of their importance. In comparison with the unemployed living in the country those in the city obtained higher averages in the assessment of life prospects in 5 years time and life passion while their depression level appeared to be lower. The unemployed living in the country, on the other hand, perceived themselves as a more effective and they appreciate their life achievements and work more than those who live in the city. The remaining indicators do not differentiate the juxtaposed groups.

Wprowadzenie

Podwyższenie jakości życia jest zazwyczaj celem każdego człowieka. Co należy osiągnąć, jakie potrzeby zaspokoić, aby człowiek uznał, że jakość jego życia jest na wystarczającym lub dobrym poziomie? Standard życiowy człowiek kształtuje na podstawie własnych doświadczeń, jak żyło się kiedyś oraz jak żyją inni: sąsiedzi, przyjaciele. Innymi słowy, jednostka wyobraża sobie zestaw potrzeb z różnych sfer życia, które należy zaspokoić.

Standard życia można rozumieć jako zestaw potrzeb materialnych i duchowych, który określa położenie jednostki na tle danej populacji. Ich stan aktualny daje poczucie zadowolenia z tytułu osiągnięcia planowanego standardu życia będącego podstawą poczucia jakości życia.

Badacze problemu jakości życia, tacy jak: E. Allardt, M. Schnieder, A. Wallis (Rabenda-Bajkowska, 1979) podkreślają dwa jego wskaźniki – obiektywne i subiektywne. Na wskaźnik obiektywny składają się dochód, zdrowie, wykształcenie, wa-

runki mieszkaniowe i inne standardy, będące płaszczyzną porównywania się z innymi. Charakter subiektywny jakości życia jest doświadczany przez jednostkę w oparciu o oceny własne. Wskaźnikami subiektywnymi jakości życia są zadowolenie z życia, satysfakcja z różnych jego sfer pracy, życia rodzinnego i szerszego uczestnictwa społecznego, zadowolenie z siebie i z własnych osiągnięć, poczucie własnej skuteczności i sensu życia.

Przedmiotem niżej omawianych badań są subiektywne aspekty jakości życia.

W koncepcjach jakości życia podkreśla się, że wskaźniki obiektywne i subiektywne wzajemnie na siebie oddziałują. Wysoka jakość życia jest wyrazem zaspokojenia potrzeb w sferze obiektywnej oraz subiektywnych wyobrażeń o własnym położeniu w relacjach człowieka z otaczającym go światem. Ocena położenia zawiera dużą dozę subiektywizmu. Niemniej synteza ocen obiektywnych i subiektywnych, modyfikowana wieloma innymi czynnikami, np. aktualnym stanem emocjonalnym człowieka, wartościami najbliższego środowiska społecznego oraz aktualną sytuacją życiową, stanowi o rzeczywiście doświadczanej przez podmiot jakości życia.

Warunkiem poczucia wysokiej jakości życia nie jest zaspokojenie wszystkich potrzeb życiowych. Potwierdzają to badania dotyczące braku poczucia szczęścia w sytuacji powodzenia finansowego (Kulik, 1993). Szczęścia nie daje również nadmiar dóbr zgromadzonych przez jednostkę (Ratajczak, 1993). Zjawiska te wyjaśnia J. Czapieński (1991), twierdząc, że szczęście jest względnie niezależne od obiektywnych warunków życia jednostki. Odczucie wysokiej jakości życia zależy bardziej od percepcji własnej sytuacji życiowej i siebie samego niż od obiektywnych wskaźników zaspokojenia potrzeb bytowych i poznawczych. Jednak percepcja siebie i środowiska jest, a przynajmniej powinna być, zależna od cech obiektywnych otoczenia oraz samej jednostki. Jest to bowiem warunek względnie trafnej samooceny i skutecznego kontaktu z rzeczywistością. Czynniki obiektywne w sposób bezpośredni nie stanowią o zadowoleniu z życia, ale wyznaczając percepcję tej rzeczywistości wpływają na poziom zadowolenia.

Cechy środowiska i człowieka kształtujące jakość życia bezustannie zmieniają się.

Człowiek, aby mógł zachować wysoką jakość życia musi podejmować różnorodne działania w zakresie dopasowywania siebie do otoczenia oraz otoczenia do siebie. W normalnej sytuacji jakość życia tylko w niewielkim stopniu ulega zachwianiu motywując jednostkę do odzyskania i utrzymania jej na zadowalającym poziomie. Zdecydowanie trudniej utrzymać jakość życia, gdy zewnętrzne warunki życia pogarszają się raptownie. Bezrobocie jest sytuacją życiową człowieka, która najczęściej w dramatyczny sposób burzy rzeczywistą jakość życia.

W życiu osoby praca zajmuje ważne miejsce. Jest wartością autoteliczną, będącą wyrazem człowieczeństwa, oraz instrumentalną, umożliwiającą zdobycie środków do życia (Ossowski, 1992). Zdaniem T. H. Holmesa utrata pracy, wśród 43 czynników powodujących stres (mierzonego w jednostkach zmian życiowych), zaj-

muje wysokie ósme miejsce (Zimbardo i Ruch, 1994). Brak pracy może spowodować wiele niekorzystnych następstw, między innymi lęk, bierność, uczucie bezsilności, zanizoną samoocenę, osłabienie zdrowia fizycznego i psychicznego (Manek, 1991; Bańka, 1992; Koptas, 1992; Retowski, 1995).

Bezrobocie pozbawia jednostkę dochodu, powoduje ograniczenie kontaktów społecznych, burzy dotychczasowy rytm życia i zmusza do zmian kierunku własnej aktywności (Jahoda, 1982).

Bezrobocie jest więc sytuacją, w której trudniej jest zaspokajać wiele potrzeb. Jest zatem sytuacją krytyczną w sensie zachowania dotychczasowej jakości życia.

Dodatkowym czynnikiem, który może spowolnić osiąganie odpowiedniej dla jednostki jakości życia jest szansa radzenia sobie z bezrobociem. Z tego powodu miejsce zamieszkania w istotny sposób determinuje dostęp do pracy, uważany za ważny czynnik obiektywny określający jakość życia w sytuacji bezrobocia. Przyjmuje się, że środowisko wiejskie, uboższe w infrastrukturę, ogranicza liczbę alternatyw w zakresie wyboru miejsca i rodzaju zatrudnienia. Ze względu na skromny rynek pracy i zbytu jest stosunkowo mało zainteresowanie przedsiębiorców lokowaniem kapitału w tworzenie nowych miejsc pracy na wsiach. Mniejsze są też możliwości w zakresie satysfakcjonującego spędzania wolnego czasu, zdobywania nowych kwalifikacji. Wobec obiektywnie mniej korzystnych warunków osiągania indywidualnie akceptowanej jakości życia utrudnione jest osiągnięcie cennych dla człowieka takich wartości subiektywnych, jak: zadowolenie z życia, poczucie wolności i niezależności oraz poczucie własnej skuteczności w zakresie osiągania celu. Wartości te są także wyrazem poczucia jakości życia i mogą przyczynić się do jej polepszenia.

W niniejszej pracy dużą wagę przywiązuje się do takich subiektywnych wskaźników jakości życia, jak poczucie wolności i własnej skuteczności.

Poczucie wolności dotyczy swobody wybierania celów i podejmowania decyzji. Jest ona wartością autoteliczną i przez to wysoko cenioną przez człowieka (Kofta, 1983). Gdy jednostka spostrzega wewnętrzne przyczyny własnego wyboru to czuje się za ich realizację odpowiedzialna, co z kolei sprzyja własnej skuteczności. Wolność i odpowiedzialność wzajemnie na siebie oddziałują: wolność rodzi odpowiedzialność, a odpowiedzialność określa obszar wolności.

Poczucie odpowiedzialności rozumie się jako gotowość do planowania, kontrolowania i naprawy własnych działań (Derbis, 1994). Człowiek odpowiedzialny za własne działania to człowiek, który potrafi działać adekwatnie do sytuacji i swoich możliwości. Ma on większą szansę osiągnąć lepszą jakość życia. Tak więc poczucie wolności i odpowiedzialności są wartościami dopełniającymi się, umożliwiającymi lepsze radzenie sobie ze skutkami bezrobocia oraz sprzyjają osiągnięciu wyższej jakości życia w rozumieniu warunków życia, jak i poczucia satysfakcji życiowej.

Mozna zatem wskazać dwojakiego rodzaju uzasadnienie podjęcia badań nad problematyką poczucia jakości życia osób bezrobotnych, zamieszkujących środowisko miejskie i wiejskie. Pierwsze dotyczy postulowanego przez badaczy założenia, że obiektywne wskaźniki jakości życia znajdują swoje istotne odzwiercied-

lenie w kształtowaniu się subiektywnych wskaźników jakości życia, czyli poczucia jakości życia. Drugie uzasadnienie niniejszych badań wiąże się z potrzebą weryfikacji poglądów na różnice w doświadczeniu jakości życia w zależności od takich cech demograficznych, jak: wiek, płeć, wykształcenie, stan cywilny, czas pozostawania bez pracy oraz miejsce zamieszkania.

Celem artykułu jest zaprezentowanie wyników badań dotyczących porównania poczucia jakości życia w grupie osób bezrobotnych, zamieszkujących duże miasto i wieś.

W pracy niniejszej zakłada się, że wskaźnikami poczucia jakości życia są pragnienie życia, odczuwanie szczęścia, poziom akceptacji siebie, poziom optymizmu, poziom zadowolenia z różnych sfer życia, stopień wolności działania i odpowiedzialności za nie, poczucie niezależności. Wyrazem jakości życia jest także znaczenie różnych sfer aktywności dla osób badanych oraz pasja życia.

Powyzsze założenia pozwalają postawić następujące pytanie ogóle: Jakie są różnice w zadowoleniu z życia w grupie bezrobotnych ze środowiska wiejskiego i ze środowiska miejskiego? W ramach tego problemu stawiamy cztery pytania szczegółowe:

1. Czy są różnice w satysfakcji z życia u osób bezrobotnych zamieszkujących wieś i duże miasto?
2. Czy występują różnice w poczuciu wolności i własnej skuteczności u bezrobotnych zamieszkujących wieś i duże miasta?
3. Czy występują różnice w zadowoleniu z poszczególnych sfer życia u bezrobotnych ze środowiska miejskiego i wiejskiego?
4. Jaką hierarchię ważności niektórych aspektów życia przyjmują bezrobotni ze środowiska wiejskiego i ze środowiska miejskiego?

Metoda badania

Pomiar. Do badania powyższych zmiennych posłużył „Kwestionariusz przeżywania codzienności przez bezrobotnych” w układzie R. Derbisa (1996). Kwestionariusz składa się z 35 skal badających: ogólne poczucie wolności działania, poczucie własnej skuteczności i odpowiedzialności, pragnienie życia, samoocenę, odczuwanie szczęścia, poziom optymizmu życiowego, zadowolenie z życia obecnego, w przeszłości i za 5 lat, znaczenie pracy w życiu bezrobotnego, satysfakcję z niektórych sfer życia, hierarchię wartości, poziom odczuwanego szczęścia i nieszczęścia w ciągu dnia, ważność niektórych sfer życia, wagę niektórych cech pracy, czas poświęcony na poszukiwanie pracy. Kwestionariusz zawiera również pytania o wiek, płeć, stan cywilny, wykształcenie, miejsce zamieszkania, wyznanie, źródło utrzymania, czas pozostawania bez pracy i powód utraty pracy bezrobotnych. Dokładniejsze dane na temat wartości psychometrycznej skal zawarte są w pracy R. Derbisa i A. Bańki (1998) pt. *Poczucie jakości życia a swoboda działania i odpowiedzialność*.

Kwestionariusz wykorzystano w wąskim zakresie, w odniesieniu do pomiarów zadowolenia z życia i niektórych jego sfer celem porównania ocen tych właściwości w próbie bezrobotnych zamieszkujących miasto i wieś.

Charakterystyka próby. W celu znalezienia odpowiedzi na przedstawione pytania przeprowadzono badania wśród bezrobotnych, czyli osób, które nie posiadają aktualnie żadnego zatrudnienia i w każdej chwili są gotowe do jego podjęcia w pełnym wymiarze czasu pracy. Badaniami objęto 102 osoby bezrobotne zarejestrowane w Rejonowym Urzędzie Pracy w Bydgoszczy oraz 102 osoby bezrobotne z gmin Mrocza i Sadki, które należą do Rejonowego Urzędu Pracy w Nakle. Pierwszą grupę stanowią osoby zamieszkujące miasto Bydgoszcz (około 400 tys. mieszkańców), drugą grupę mieszkańcy wsi i małych miasteczek województwa bydgoskiego. Gminy Sadki i Mrocza obejmują 42 wsie i małe miasteczka o średniej liczbie mieszkańców 250 osób. Badania prowadzono w lipcu i sierpniu 1997 r. W badaniu zastosowano losowy dobór próby. Badane grupy są porównywalne, jeśli chodzi o właściwości demograficzne.

Różnice dotyczą cech lokalnego rynku pracy właściwego badanym grupom: stopy bezrobocia (Rejon Nakła – 23,6%, Rejon Bydgoszczy – 8,1%), liczby bezrobotnych przypadających na jedną ofertę pracy (Rejon Nakła – 29,6, Rejon Bydgoszczy – 12,6 oraz struktury gospodarki. Wraz z przejściem od gospodarki sterowanej centralnie do gospodarki rynkowej w gminach tych sukcesywnie likwidowane były PGR-y, co niewątpliwie przyczyniło się do wysokiej stopy bezrobocia. Należy oczekiwać, że w badanym środowisku zmiany gospodarcze przebiegały z większą ostrością, a skutki tych zmian były bardziej dramatyczne zarówno w wymiarze osobistym, jak i społecznym. Założono, że wraz ze zmianami gospodarczymi nie nastąpiły wystarczające zmiany mentalności dotyczące roli pracy oraz zmieniających się wymagań rynku pracy wobec potencjalnych pracobiorców. W świadomości mieszkańców wsi praca traktowana jest jako niesformalizowana postać aktywności, dostępna człowiekowi niezależnie od pracy kontraktowej, w postaci pracy w obejściu domowym, ogrodzie czy niewielkim gospodarstwie rolnym. Praca jest naturalną formą działania człowieka i najważniejszym atrybutem życia. Dlatego mimo dużego bezrobocia na terenach wiejskich mieszkańcy narzekają na brak czasu i przepracowanie (Ostrowski, 1996).

Analiza wyników życia

Zadowolenie z życia. O zadowoleniu z życia bezrobotnych osób wnioskowano na podstawie oceny aktualnego życia, życia przed utratą pracy i perspektywy życia za 5 lat.

Badani zaznaczali oceny na 11-stopniowej „drabince szczęścia” Cantrila (gdzie 0 oznacza najgorsze, a 10 najlepsze życie jakie mogło się zdarzyć) wskazując gdzie jest ich poziom życia teraz, jakie było ich życie przed utratą pracy i jakie będzie

za 5 lat. Średnie oceny obecnego życia są dość wysokie (4,74 w mieście i 4,49 na wsi), a różnice między średnimi w obu badanych grupach nieistotne statystycznie (tabela 1).

Tabela 1. Ocena życia przed utratą pracy, obecnie i za 5 lat u bezrobotnych ze środowiska miejskiego i wiejskiego

Nazwy zmiennych	Miasto \bar{x}	Wies \bar{x}	„t”	p
Ocena życia przed utratą pracy	7,09	6,6	1,36	n.i.
Ocena życia obecnie	4,74	4,49	0,71	n.i.
Ocena życia za 5 lat	7,08	5,37	4,5	0,001

Brak różnic w zakresie życia obecnego i minionego może wynikać z faktu, że bezrobotni odczuwają utratę pracy jako zubożenie życia o pewną wartość. Zgodnie z teorią gier niezależnie od sytuacji osobistej, człowiek ma tendencje do wyolbrzymiania strat jakie poniósł i niedoceniań zysków. Badania dotyczące następstw bezrobocia potwierdzają, że straty silniej korelują z zadowoleniem z życia aniżeli korzyści (Retowski, 1995). Być może dodatkowe zmienne, jak np. czas pozostawania bez pracy wyjaśniłyby brak różnic w zadowoleniu z życia między badanymi grupami.

Interesujące jest porównanie wyników ocen życia uzyskanych w aktualnych badaniach z oceną życia dokonaną przez bezrobotnych w latach ubiegłych oraz z oceną dokonaną przez populację Polaków poniżej 65 roku życia nie będących bezrobotnymi (Retowski, 1995). Wszystkie te pomiary dokonane zostały tą samą metodą. Średnia oceny życia w marcu 1994 r. dla bezrobotnych wynosiła 3,97, dla populacji Polaków – 4,90. Aktualnie badani bezrobotni ocenili swoje życie na podobnym poziomie jak Polacy pracujący. Uzyskane średnie to 4,74 dla bezrobotnych z miasta, 4,49 ze wsi i 4,90 dla populacji Polaków. Zasadniczym powodem dużej różnicy między oceną życia bezrobotnych z roku 1994 i 1997 jest to, co zdarzyło się w czasie jaki upłynął między tymi badaniami. Z każdym rokiem następuje większa akceptacja bezrobocia jako zjawiska rynkowego, które w odczuciu indywidualnym ma charakter przejściowy, a przez to nie zagrażający zadowoleniu z życia.

Drugim czynnikiem, który wyjaśnia brak różnic w ocenie zadowolenia z życia między bezrobotnymi z lat ubiegłych i aktualnie badanymi oraz całą populacją Polaków jest ciągły rozwój demokracji i wzrost gospodarczy, co sprzyja realizacji siebie przez inne formy aktywności aniżeli praca. Sama utrata pracy, jak wyjaśnia cebulowa teoria szczęścia, nie jest wystarczającym czynnikiem obniżającym zadowolenie z życia. Praca może być źródłem zadowolenia i satysfakcji życiowej albo frustracji i choroby. Podobnie bezrobocie może być „dobre” lub „złe”. Bezrobocie oraz praca nabierają znaczenia ewaluatywnego dopiero w kontekście indywidualnej sytuacji życiowej człowieka (Bańka, 1990). Zadowolenie z życia i bycie szczęśliwym zależy od innych wartości życiowych, takich jak rodzina i zdrowie, a w dalszej kolejności od

posiadania pracy (Małkowska, 1998). Brak różnic między badanymi grupami potwierdza, że te najgłębsze pokłady życia w człowieku nigdy się nie wyczerpią niezależnie od tego jak niekorzystne są warunki środowiska, w których się żyje.

Badani bezrobotni różnią się oceną życia jakie zdarzy im się za 5 lat. Mieszkańcy miasta ocenili swoje przyszłe życie średnio na 7,08 punktu, a mieszkańcy wsi na 5,37 – różnica jest statystycznie istotna ($p < 0,001$). Większa nadzieja i optymizm na przyszłość cechująca bezrobotnych mieszkających w mieście, wynikać może z obiektywnie większych szans sukcesu na rynku pracy w dużym mieście oraz z większymi zmianami w mentalności, które następują wraz ze zmianami makroekonomicznymi. Kluby pracy i kursy organizowane przez miejskie urzędy ułatwiają dokonywanie zmian w myśleniu o sobie. Bezrobotni uczą się, że podstawową metodą znalezienia sobie pracy jest aktywność własna, która rodzi poczucie sprawstwa i podmiotowości. W obu grupach nieistotne okazało się porównanie ocen życia przed utratą pracy.

Porównanie wewnątrzgrupowe pokazuje, jak w danym momencie swojego życia człowiek spogląda w przeszłość i jak aktualne życie wpływa na ocenę przyszłości. Istotne statystycznie okazały się prawie wszystkie różnice między zadowoleniem z życia przed utratą pracy, życiem teraz i za 5 lat w każdej z grup (tabela 2).

W obu porównywanych grupach odczuwanie skutków finansowych, rodzinnych i społecznych, jakie niesie za sobą bezrobocie powoduje niską ocenę życia teraz, gdy nie jest się zatrudnionym. W porównaniu z obecnym życiem, to które minęło wydaje się lepsze choćby z tej przyczyny, że coś co tracimy zawsze spostrzegamy jako bardziej wartościowe niż to, co aktualnie posiadamy. Efekt raju utraconego jest tym silniejszy, że bezrobotni nie czują się winni utraty pracy (72% wiejskich i tyle samo miejskich bezrobotnych odpowiedzialność za utratę pracy przypisuje sobie w stopniu małym lub żadnym). Zrozumiałe jest i to, że przyszłość jest oceniana jako lepsza w porównaniu z życiem obecnym, a w środowisku wiejskim także w porównaniu z tym, które minęło.

Tabela 2. Ocena satysfakcji z życia przed utratą pracy, obecnego i życia za 5 lat w opinii bezrobotnych zamieszkujących wieś i miasto (porównanie wewnątrzgrupowe)

Nazwa zmiennej	Wieś \bar{x}	„t”	Miasto \bar{x}	„t”
Ocena życia przed utratą pracy	6,59		7,08	
Ocena obecnego życia	4,49	5,74*	4,73	8,39
Ocena życia przed utratą pracy	6,59		7,08	
Ocena życia jakie będzie za 5 lat	5,38	3,15*	7,07	0,03
Ocena obecnego życia	4,49		4,73	
Ocena życia jakie będzie za 5 lat	5,38	3,15*	7,07	8,39**

Poziom istotności:

* $p < 0,01$

** $p < 0,001$

W grupie bezrobotnych zamieszkujących wieś wyżej zostało ocenione życie przed utratą pracy (6,59) aniżeli to, które zdarzy się za 5 lat (5,38). Bezrobotni zamieszkujący miasto, ocenili życie przed utratą pracy tak samo jak życie w przyszłości (7,08 i 7,07). Obiektywnie słabsza kondycja rynku pracy na wsi oraz gorsza kondycja finansowa jej mieszkańców nie pozwalają optymistycznie patrzeć w przyszłość, zwłaszcza w kontekście dość stabilnej przeszłości jaką gwarantowały PGR-y.

Pragnienie życia. Pragnienie życia badani zaznaczali na skali od 0 (nie chce mi się żyć) do 9 (bardzo mocno chce mi się żyć). Pragnienie życia dla bezrobotnych ze środowisk wiejskich i miejskich nie różni się statystycznie, a wynosi odpowiednio 7,58 i 7,56. Również w podobnym stopniu mierzonym na skali 0 – 3, bezrobotni czują się szczęśliwi: ze środowiska miejskiego – 1,76, z wiejskiego – 1,79. Interesujące jest porównanie średnich pragnienia życia u obecnych bezrobotnych z chęcią życia bezrobotnych z lat ubiegłych oraz oceną dokonaną przez populację Polaków poniżej 65 roku życia nie będących bezrobotnymi.

Pragnienie życia badanych grup (7,56 i 7,58) było wyższe od chęci życia mierzonej tą samą metodą w roku 1994 – wynosiło ono u bezrobotnych 6,57 i było wyższe niż chęć życia w populacji dorosłych Polaków nie będących bezrobotnymi – 6,83 (Retowski, 1995).

Pragnienie życia według cebulowej teorii szczęścia stanowi rdzeń, który nigdy „nie wyschnie” niezależnie od przeciwności losu. Sama utrata pracy, nie jest wystarczającym czynnikiem osłabiającym pragnienie życia. Brak różnic między wszystkimi porównywanymi grupami (bezrobotnymi z 1994 r., aktualnie badanymi bezrobotnymi mieszkańcami dużego miasta i zamieszkującymi wieś oraz populację Polaków) potwierdza założenia teorii szczęścia J. Czapińskiego (1994).

Satysfakcja życiowa. Satysfakcję życiową określono na podstawie skal: poczucia szczęścia w ostatnich dniach, pasji życia oraz depresji BDI-Becka (tabela 3).

Tabela 3. Satysfakcja z życia bezrobotnych zamieszkujących miasto i wieś

Nazwy zmiennych	Miasto \bar{x}	Wieś \bar{x}	„t”	p
Poczucie szczęścia	1,76	1,79	0,33	n.i.
Pasja życia	1,32	1,16	2,02	0,05
Poziom depresji	13,66	12,08	3,16	0,01

Stopień odczuwanego szczęścia badani zaznaczali na 4-stopniowej skali, na której 0 oznacza odczuwanie nieszczęścia w ostatnich dniach, 3 oznacza czucie się bardzo szczęśliwym. Różnica między średnimi wynikami uzyskanymi w badanych grupach nie jest statystycznie istotna. W podobnym stopniu czują się szczęśliwymi bezrobotni ze środowiska miejskiego (średnia 1,76) oraz wiejskiego (średnia 1,79).

Bycie szczęśliwym, podobnie jak pragnienie życia, należy do stanów psychicznych najmniej podatnych na oddziaływania zewnętrzne. Stanowi odczucie najbardziej stabilne. Opiera się na wartościach w tym momencie życiowych niezmiennych, jak rodzina i zdrowie, a w dalszej kolejności praca (Małkowska, 1998).

Mieszkańcy miasta cechują się niższym poziomem depresji. Stopień depresji mierzony był kwestionariuszem składającym się z 20 twierdzeń, w którym wyższa suma punktów, zgodnych z kluczem, świadczy o wyższym poziomie optymizmu, niższa – o skłonności do depresji. Różnica średnich grupowych poziomu depresji (podobnie jak oceny życia za 5 lat) jest istotna statystycznie (tabela 1 i 3). Wyjaśnieniem większej skłonności do depresji bezrobotnych ze wsi jest gorsza sytuacja finansowa, podawana jako jedna z głównych strat, jakie niesie ze sobą bezrobocie. Badania postaw bezrobotnych pokazują ponadto, że bieda i bezrobocie przez większość ankietowanych są spostrzegane jako najbardziej pewny aspekt ich przyszłości (Koptas, 1992). Cechuje to badanych bezrobotnych ze środowiska wiejskiego.

Bezrobotni z różnych środowisk zamieszkania w odmienny sposób określają pasję życia. Pasję życia badani określili przez zaznaczenie na 3 – stopniowej skali (0 – życie nudne, 1 – życie zwyczajne, 2 – życie pasjonujące) opinii o swoim życiu. Jak pokazuje tabela 3, bezrobotni z miasta ocenili swoje życie jako ciekawsze niż bezrobotni ze wsi. Mimo iż różnica nie jest duża (choć jest istotna statystycznie), życie bezrobotnych wiejskich określane jest jako bardziej zwyczajne niż życie bezrobotnych miejskich, których życie jest minimalnie bliżej życia pasjonującego. Różnica między grupami może wynikać z obiektywnie większych możliwości rozwoju osobistego, dostępu do dóbr kultury czy spędzania wolnego czasu, jakie oferuje duże miasto.

Poczucie wolności i własnej skuteczności. Kolejnymi badanymi zmiennymi były: poczucie wolności w swoim działaniu, wolności od rygorów pracy, poczucie niezależności od tego, co robią inni i poczucie skuteczności.

Badani proszeni byli o zaznaczenie tych cech na 5 – stopniowych skalach. Bezrobotni niezależnie od miejsca zamieszkania w podobny sposób oceniają swoją wolność, wolność od rygorów pracy oraz poczucie niezależności (tabela 4).

Tabela 4. Wskaźniki jakości życia w grupie bezrobotnych zamieszkujących miasto i wieś

Nazwy zmiennych	Miasto \bar{x}	Wieś \bar{x}	"t"	p
Ograniczenie wolności	2,08	2,2	0,7	n.i.
Osiąganie celu	2,42	2,8	2,92	0,01
Poczucie niezależności	1,93	1,97	0,3	n.i.
Wolność od rygorów pracy	0,91	0,65	1,86	n.i.

Z badań nad wartościami, a także stylem życia bezrobotnych z różnych środowisk zamieszkania wynika, że ich świat wartości jest podobny (również do osób pracujących) i dotyczy szczęścia rodzinnego, godziwych warunków życia oraz kontaktów przyjacielskich (Koptas, 1992; Skarżyńska, 1995; Woźniak, 1995). Wybór takich wartości przy małym znaczeniu nauki, wykształcenia, własnej pozycji społecznej oraz kultury, świadczy raczej o stagnacji i zastoju, a nie o rozwoju. Rozpatrując poczucie wolności i niezależności w kontekście najważniejszych wartości dla bezrobotnych, jest zrozumiałe, że bezrobotni miejscy i wiejscy czują się wolni, niezależni w obrębie tych wartości, które wskazują jako ważne. Brak zróżnicowania przestrzenno-społecznego systemu wartości prowadzi do podobnego odczucia wolności i niezależności.

W taki sam sposób, jak poprzednie zmienne, mierzona była percepcja własnej skuteczności w osiąganiu celu. Bardziej skutecznymi widzą się bezrobotni zamieszkujący wieś. Wyjaśnić ten wynik mogą cechy środowiska lokalnego, z którego wywodzą się badani: stopa bezrobocia i dominująca forma kontaktów społecznych. Poziom bezrobocia na wsiach, gdzie prowadzono badania wynosi 23,6% (w mieście 8,1%), liczba ofert przypadająca na jednego bezrobotnego na wsi jest ponad dwukrotnie mniejsza (0,033 na wsi i 0,079 w mieście), co w rezultacie zmniejsza szanse zdobycia zatrudnienia w środowisku wiejskim. Kontakty społeczne w tym środowisku zawężają się do najbliższego otoczenia, rodziny i krewnych (nawet struktury formalne opierają się na grupach pierwotnych), wśród których prawdopodobnie jest wielu bezrobotnych (Starosta, 1995). Porównanie siebie na tle innych wypada korzystnie. Pozostawanie bez pracy nie jest odbierane jako osobista porażka życiowa, ani jako brak skuteczności działania, ale jako atrybut zbiorowości lokalnej.

Skuteczność nie obejmuje wszystkich aspektów życia jednostki, a jedynie te, które są wyrazem jej niepowtarzalności, za które czuje się odpowiedzialna. Na pytanie, w jakim stopniu sam bezrobotny czuje się odpowiedzialny za utratę pracy: 72% badanych odpowiada, że nie czuje w ogóle odpowiedzialności lub czuje ją w małym stopniu. Najpewniej jest to wynik przemian gospodarczych, szczególnie likwidacji PGR-ów, głównego miejsca zatrudnienia badanych bezrobotnych na tym terenie. Jest także wynikiem postawy życiowej zwalnającej człowieka od odpowiedzialności za los, który jest udziałem innych.

Drugie wyjaśnienie stanowi teoria autopercepcji Bema (Kofta, 1983). Zgodnie z jej twierdzeniami, proces wnioskowania o własnych postawach i cechach następuje na podstawie obserwacji własnego zachowania, ale tylko wtedy, gdy jednostka nie dostrzega przyczyn własnej sytuacji w czynnikach zewnętrznych. Im większa wolność jednostki, tym większa skłonność do wnioskowania o swoich cechach. Skoro wolność została ograniczona, to zmniejsza się skłonność wnioskowania o sobie na podstawie własnej sytuacji. Mechanizm taki uruchamia myślenie: skoro nie ja jestem odpowiedzialny za utratę pracy, fakt że jestem bezrobotny i że nie mogę znaleźć sobie nowej pracy nie świadczy wcale o mojej niezaradności.

Satysfakcje częściowe. Oprócz ogólnego zadowolenia z życia badani dokonywali oceny satysfakcji z różnych jego aspektów. Jak pokazuje tabela 5 w obu grupach bezrobotni w różnym stopniu zadowoleni są z poszczególnych aspektów życia. Wyjątek stanowi satysfakcja z własnych osiągnięć życiowych.

Bardziej zadowoleni z osiągnięć życiowych są bezrobotni ze wsi.

Tabela 5. Poziom satysfakcji częściowych życia u bezrobotnych ze środowiska wiejskiego i miejskiego

Oceniane sfery życia	Miasto \bar{x}	Wieś \bar{x}	t^*	p
Małżeństwo	4,48	4,47	0,06	n.i.
Okolica, w której żyjesz	3,95	3,83	0,80	n.i.
Dom, mieszkanie	3,95	4,05	0,62	n.i.
Sytuacja finansowa	2,98	2,95	0,18	n.i.
Stan zdrowia	3,89	4,10	1,40	n.i.
Stosunki z kolegami	4,51	4,37	1,08	n.i.
Własne osiągnięcia życiowe	3,50	3,85	-3,36	0,001
Sytuacja w kraju	2,93	2,79	0,82	n.i.
Miejsce pracy/nauki	1,41	2,11	1,60	n.i.
Poziom usług	3,64	3,59	0,35	n.i.
Własna pozycja społeczna	3,55	3,68	0,92	n.i.
Dzieci	5,00	4,47	1,61	n.i.
Perspektywy na przyszłość	3,90	3,60	1,76	n.i.
Życie seksualne	4,48	4,17	1,94	n.i.
Sposób spędzania wolnego czasu	4,10	4,02	0,61	n.i.

Można przypuszczać, że jest to wynik porównania własnych osiągnięć z osiągnięciami innych ludzi. Ludzie skłonni są czerpać informacje o sobie przez porównanie się do innych, najczęściej najbliższych: sąsiadów i krewnych. Podobna kondycja społeczna i finansowa (89% osób z tego środowiska dochód na członka rodziny określa poniżej 300 zł, 61% bezrobotnych z miasta tak samo szacuje swoje dochody) badanych mieszkańców wsi może spowodować paradoksalnie wysoką ocenę własnych osiągnięć. Większe zróżnicowanie sytuacji (finansowej, zawodowej i pozycji społecznej) mieszkańców dużego miasta nie pozwala badanym z tego środowiska wysnuć takich samych wniosków. Na tle innych mieszkańców tego samego bloku czy osiedla, osiągnięcia bezrobotnych z miasta subiektywnie doznawane są jako niskie.

Hierarchia ważności niektórych sfer życia. Kolejne pytanie dotyczyło ważności sfer życiowych dla bezrobotnych z miasta i ze wsi. Badani mając do dyspozycji 100% dzielili je na 5 sfer (czas wolny, społeczność lokalna, praca, religia, rodzina) według wagi jaką stanowią. Jak pokazuje tabela 6, badani ze wsi wyżej ocenili

znaczenie pracy niż bezrobotni z miasta. Pozostałe sfery w podobnym stopniu są ważne w obu grupach.

Tabela 6. Znaczenie różnych sfer życia w badanych grupach

Sfery życiowe	Miasto x	Wieś	„t”	p
Czas wolny	20,87	17,06	1,63	n.i.
Spółeczność lokalna	7,11	7,57	0,33	n.i.
Praca	17,29	23,5	2,28	0,05
Religia	10,81	13,77	1,63	n.i.
Rodzina	44,31	40,34	1,17	n.i.

We wcześniejszych badaniach odnaleźć można wnioski dotyczące pracy jako wartości (Woźniak, 1995; Małkowska, 1998). Istnieje zależność między uznaniem pracy jako wartości a miejscem zamieszkania. Duże miasto jest szerokim rynkiem oferującym pracę wszystkim lub prawie wszystkim, którzy uznają pracę za wartość. W małych miasteczkach i na wsiach, gdzie trudno znaleźć pracę lub zmienić ją na lepszą, dominują opinie, że „każda praca jest dobra, byle tylko była” (Woźniak, 1995). Szczególnie ceni się to, co jest utracone i trudne do zdobycia. Tę zasadę opisuje J. Brehm w teorii reaktancji (Kofta, 1983). Reaktancja jest następstwem odczuwania ograniczonej wolności. W sferze poznawczej przejawia się wzrostem atrakcyjności tego, co utracone (nieodstępne), w sferze działania dążeniem do odzyskania utraconych alternatyw i obiektów. Stąd większe znaczenie pracy w tym środowisku, w którym o nią trudniej, czyli na wsi.

Powyższa tabela potwierdza wcześniejsze wyniki dotyczące hierarchii wartości bezrobotnych (Woźniak, 1995; Skarżyńska, 1995; Małkowska, 1998). Najważniejszymi wartościami dla większości bezrobotnych są rodzina, czas wolny (hobby, sport, rekreacja, kontakty z przyjaciółmi), praca i religia. W środowisku wiejskim wyżej od czasu wolnego ceniona jest praca być może dlatego, że na wsi praca jest naturalnym porządkiem życia, jego nieodłączną częścią niekoniecznie związaną z korzyściami materialnymi jakie niesie ze sobą praca kontraktowa. Ponadto w środowisku wiejskim mniejsze są możliwości pracy „na czarno” niż w mieście oraz skromniejsze są możliwości ciekawego spędzania wolnego czasu. Przepracowanie, obok braku środków finansowych jest wymieniane jako główna przyczyna spadku zainteresowania mieszkańców wsi różnymi formami rozrywki (Ostrowski, 1996).

O znaczeniu pracy dla bezrobotnych świadczą odpowiedzi na pytanie o miejsce pracy w życiu badanych osób. Swoje opinie badani zaznaczali na 7 – stopniowej skali, na której 1 oznacza najmniej ważną rzecz w życiu, a 7 – najważniejszą rzecz w życiu. Średnia w grupie bezrobotnych wiejskich wynosi 5,65 i jest statystycznie wyższa od średniej w grupie bezrobotnych z miasta, która równa się 5,11. Mimo

iż różnica jest niewielka ($P < 0,5$), potwierdza wcześniejsze wyniki o różnym znaczeniu pracy w strukturze życia bezrobotnych zamieszkujących wieś i miasto.

Podsumowanie

Powyższe badania wskazują, że poczucie jakości życia osób bezrobotnych tylko w pewnym zakresie zależy od miejsca zamieszkania. Z tych badań wynika, że środowisko lokalne może różnicować niektóre wartości wskaźników jakości życia bezrobotnych.

Porównywane grupy bezrobotnych różniły się: oceną życia, jakie zdarzy się za 5 lat, opisem życia, poziomem optymizmu, poczuciem własnej skuteczności, satysfakcją z własnych osiągnięć życiowych oraz znaczeniem pracy w strukturze życia.

Istotnym czynnikiem różnicującym badane grupy była charakterystyka środowiska lokalnego; z jednej strony duże miasto o szerokim rynku pracy i małej stopie bezrobocia, z drugiej strony wieś cechująca się dużym poziomem bezrobocia i małym przyrostem nowych miejsc pracy oraz głównie rolniczą strukturą zatrudnienia. Dlatego z dużą ostrożnością należy przedstawione wyniki uogólniać na inne populacje miejskie lub wiejskie.

Bezrobotni nie stanowią jednorodnej grupy pod względem cech jakościowych, nie można zatem zakładać, że tylko jeden czynnik jakościowy wyjaśni wszystkie różnice jakości życia. Inne zmienne demograficzne wyjaśniają kolejne różnice w obrębie bezrobotnych. Do takich czynników zaliczyć można czas bezrobocia (Koptas, 1992; Manek, 1991; Czerwińska, 1996), wykształcenie (Retowski, 1996), płeć (Manek, 1995; Kaźmierczak-Walo, 1995; Czerwińska, 1996), wiek (Ossowski, 1993; Retowski, 1995), styl życia (Skarzyńska, 1995). Niewątpliwie badanie tych wyznaczników jakości życia dałoby pełniejszy obraz dobrostanu. Niemniej miejsce zamieszkania czy raczej cechy lokalnego rynku pracy należy włączyć do szerokiej grupy czynników wpływających na jakość życia bezrobotnych.

Mimo iż często w literaturze pojawiają się badania dotyczące reakcji na utratę pracy, ze względu na szybkość przeobrażeń makroekonomicznych, systematyczne polepszanie warunków finansowych rodzin, rozwój demokracji oraz zmiany w mentalności Polaków warto aktualizować obraz polskiego bezrobocia i obalać mity związane z tym zjawiskiem.

LITERATURA CYTOWANA

- Bańka A. (1990). *U źródeł psychopatologii pracy*. Poznań: Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej.
- Bańka A. (1995). Jakość życia w psychologicznym doświadczeniu codzienności związanym z rozwojem zawodowym, pracą i bezrobociem. W: A. Bańka, R. Derbis (red.) *Pomiar i poczucie jakości życia u aktywnych zawodowo i bezrobotnych*. Poznań-Lublin: Środkowoeuropejskie Centrum Ekonomii Działania Społecznego.
- Bańka A. (red.) (1992). *Bezrobocie. Podręcznik pomocy psychologicznej*. Poznań: Print-B.
- Czapiński J. (1991). Szczęście, złudzenie czy konieczność? W: M. Kofta, T. Szustrowa (red.) *Złudzenia, które pozwalają żyć*. Warszawa: PWN.
- Czapiński J. (1994). *Psychologia szczęścia*. Warszawa: PTP.
- Czerwińska B.T. (1996). Kryzys w wartościowaniu u bezrobotnych w zależności od ich wieku, płci i fazy bezrobocia. *Forum Psychologiczne*, 1-2, 1-7-114.
- Derbis R. (1994). Odpowiedzialna wolność w kształtowaniu jakości życia. W: A. Bańka, R. Derbis (red.) *Psychologiczne i pedagogiczne pomiary jakości życia*. Poznań-Częstochowa: Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie.
- Derbis R. (1995). Znaczenie pracy dla jakości życia. W: A. Bańka, R. Derbis (red.) *Pomiar i poczucie jakości życia u aktywnych zawodowo oraz bezrobotnych*. Poznań-Lublin: Środkowoeuropejskie Centrum Ekonomii Działania Społecznego.
- Derbis R. (1996) *Kwestionariusz przeżywania codzienności przez bezrobotnych*. Częstochowa: WSP (nie publikowany maszynopis).
- Derbis R., Bańka A. (1998). *Poczucie jakości życia a swoboda działania i odpowiedzialności*. Poznań: SPA.
- Kaźmierczak-Walo, D. (1995). Różnice płci w odpowiedzi na bezrobocie. W: A. Bańka, R. Derbis (red.) *Pomiar i poczucie jakości życia u aktywnych zawodowo oraz bezrobotnych*. Poznań-Lublin: Środkowoeuropejskie Centrum Ekonomii Działania Społecznego.
- Jahoda, M. (1982). *Employment and unemployment: A social-psychological analysis*. London: Cambridge University Press.
- Kofta, M. (1983). Wolność wyboru. W: X. Gliszczyńska (red.) *Człowiek jako podmiot życia społecznego*. Wrocław: Ossolineum.
- Koptas, G. (1992). Wpływ bezrobocia na stosunki społeczne. *Humanizacja Pracy*, 1-2, 86-97.
- Koptas, G. (1992). Socjologiczne badania postaw bezrobotnych. *Polityka Społeczna*, 5-6, 8-11.
- Kowalik, S. (1993). Psychologiczne wymiary jakości życia. W: A. Bańka, R. Derbis

- (red.) *Mysł psychologiczna w Polsce Odrodzonej*. Poznań-Częstochowa: WSP Częstochowa, UAM Poznań.
- Kowalik, S. (1995). Pomiar jakości życia – kontrowersje teoretyczne. W: A. Bańka, R. Derbis (red.) *Pomiar i poczucie jakości życia u aktywnych zawodowo oraz bezrobotnych*. Poznań-Lublin: Środkowoeuropejskie Centrum Ekonomii Działania Społecznego.
- Kulik, R. (1993). Pomyślność finansowa a poczucie szczęścia. W: Z. Ratajczak (red.) *Człowiek w procesie przemian gospodarczych*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Małkowska, B.T. (1998). *Hierarchia wartości, kryzys w wartościowaniu, struktura samoświadomości u bezrobotnych*. Bydgoszcz: nie publikowana praca doktorska.
- Manek, A.M. (1991). Psychologiczna problematyka bezrobocia. *Przegląd Psychologiczny*, 1, 137-149.
- Ossowski, R., (1992). Sytuacja życiowa osoby bezrobotnej. *Zastosowania Ergonomii*, 3, 37-44.
- Ostrowski, L. (1996). Kultura na wsi w opinii sołtysów. *Polityka Społeczna*, 1, 13-16.
- Rabenda-Bajkowska, L. (1979). Jakość życia w koncepcjach teoretycznych i w badaniach. *Studia Socjologiczne*, 3, 135-149.
- Ratajczak, Z. (1993). W pogoni za jakością życia. O psychologicznych kosztach radzenia sobie w sytuacji kryzysu ekonomicznego. W: Z. Ratajczak (red.) *Zmiany społeczne. Zagrożenia i wyzwania dla jednostek. Kolokwia Psychologiczne*, T. 2, 37-52. Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Retowski, S. (1995). Psychologiczne korelaty długotrwałego bezrobocia. *Przegląd Psychologiczny*, 1/2, 141-160.
- Skarżyńska, K. (1995). Młodzi bezrobotni i ich rówieśnicy: odmiennność celów i stylów życia oraz stosunku do pracy. W: A. Bańka, R. Derbis (red.) *Pomiar i poczucie jakości życia u aktywnych zawodowo i bezrobotnych*. Poznań-Lublin: Środkowoeuropejskie Centrum Ekonomii Działania Społecznego.
- Starosta, P. (1995). Kształtowanie się wiejskich i małomiasteczkowych zbiorowości lokalnych w Polsce. *Przegląd Socjologiczny*, T. XLIV, 53-78.
- Woźniak, R.B. (1995). *Społeczność lokalna bezrobotnych*. Szczecin-Koszalin: Wydawnictwo Naukowe Bałtyckiej Wyższej Szkoły Humanistycznej w Koszalinie.
- Zimbardo, Ph. G., Ruch F.L. (1994). *Psychologia i życie*. Warszawa: PWN.